

# Globalizacija neoliberalnega kapitalizma v kriminološki perspektivi

Zoran Kanduč<sup>1</sup>

»Naj mi Gospod v svoji dobroti dopusti, da najdem vse to zlato« (Krištof Kolumb, zapis v ladijskem dnevniku 23. decembra 1492; v Galimberti, 2011: 383).

»V začetku 21. stoletja pet odstotkov najbolj bogatih prejema eno tretjino globalnega dohodka, kar je enako, kot zasluži 80 odstotkov najbolj revnih« (Branko Milanovic, ekonomist v raziskovalnem oddelku Svetovne banke; v Bauman, 2013: 39).

Neoliberalna globalizacija je ustvarila stanje, ki ni le krizno, marveč je že celo katastrofalno (prežeto s korupcijo, nasiljem, ropanjem, plenjenjem, zastraševanjem, izsiljevanjem in sleparstvom). Spremlja ga tudi vojna, uradno resda napovedana islamskim teroristom, navadnim kriminalcem in lenim uživačem, gre pa za boj med bogatimi in revnimi, upniki in dolžniki, kapitalisti in delavci, elitami in plebejskim življenjem. Kriminologija se zatorej ne more več zadovoljiti s preučevanjem kriminalitete, ki jo (z)melje razredno pristranski kazenskopравни aparat, ampak se mora kritično spopasti s totalitarnim kapitalističnim sistemom ter represivnimi in ideološkimi mehanizmi, ki podaljšujejo njegovo agonijo.

**Ključne besede:** kapital, kapitalizem, nasilje, nadzor, bogataši, kriminaliteta

UDK: 330.342.14+343.9

## 1 Uvodna opazka: primer gospoda J.

Novi predsednik Evropske komisije je postal Jean-Claude Juncker. Tako je pač odločil Evropski parlament, ta menda »eminentno« demokratska institucija. A glej. Že kmalu po tem slavnostnem dogodku je v medije pricurjla vest o mračni (kriminalni?) strani geneze ekonomske uspešnosti miniaturne države, ki jo je gospod Juncker modro upravljal skoraj dve desetletji. Za surovo osvežitev spomina: Luksemburg, sedež druge največje finančne »industrije« na svetu (na prvem mestu so kajpak ZDA), je davčna oaza za približno 340 multinacionalk in investicijskih skladov, katerih skupno premoženje je ocenjeno na 3 bilijone evrov. A ključna je ta informacija: temelj luksemburškega gospodarskega čudeža so bančna tajnost in oblastno blagoslovljene sheme za izogibanje plačevanju davkov ali vsaj za zares darežljivo zmanjšanje tovrstnih bremen, ki so za premetene poslovneže in nenasitne bogataše seveda vselej skrajno zoprna. To pa je vsekakor mikavna vaba, celo, če hočete, peklenska skušnjava za kapital, saj omogoča, da so dobički, ki so sicer realizirani v drugih državah, v Luksemburgu obdavčeni tako rekoč neznatno,<sup>2</sup> in sicer skla-

dno s skrivnimi *tax rulings*, dogovori med tujimi zasebnimi družbami in tamkajšnjimi javnimi uslužbenci.

Kako interpretirati to »senzacionalno« razkritje, ki je bilo plod preiskovalnega dela mednarodnega konzorcija novinarjev? Poskusimo ugibati. Kot razlog za moralno zgražanje ali že kar ogorčenje? Morda, a to je vendarle težko verjetno, sploh če upoštevamo, da se danes zgolj še tanka manjšina kritično in dejavno odziva na politične, pravne, ekonomske, finančne, vohunske, policijske ali vojaške »škandale« (čeprav je njihova kriminalna narava več kot očitna), medtem ko ostaja (a)moralna in a(nti)politična množica v glavnem neomajno ravnodušna, negibno konformistična, zgovorno molčeča in za nameček namagnetena z najrazličnejšimi – zvečine dokaj banalnimi in propagandno ali manipulativno prirojenimi – informacijami, ki jih rutinsko vsrkava in prebavlja v slogu razvpite črne luknje.<sup>3</sup> Dobro. Naj nas luksemburška »afera«

ških struktur – zmanjšati svoje davčne obremenitve z 29 odstotkov na manj kot en odstotek: »Pogosto niso plačala nikakršnih davkov na prihodke iz licenc, dividend, obresti, likvidacij ali dobička iz kapitala.«

<sup>1</sup> Dr. Zoran Kanduč je izredni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

<sup>2</sup> Vaupotič (2014: 5) poroča, da se je številnim podjetjem posrečilo – po zaslugi velikodušno odobrenih olajšav in zamotanih holdin-

<sup>3</sup> Galimberti (2011: 311) se sprašuje, kako je mogoče, da so postali množična ravnodušnost, mentalna lenoba in trdoživi konformizem prevladujoče značilnosti postmoderne časa. Odgovor, ki ga ponudi v razmislek, se opira na domnevo, da so ideje in vrednote, ki brneče krožijo v glavah ljudi, pretežno rezultat vsrkavanja, ne pa bolj ali manj samostojnega ustvarjanja: »Naše glave in srca se

navda vsaj z začudenjem? Le zakaj, ko pa obstoj arhipelaga davčnih nebes za največje pridobitnike že dolgo ni nikakršna skrivnost. Izogibanje davkom je *business as usual*, po zaslugi zakulisno izvrtanih zakonskih lukenj, namerno zapletenih predpisov in poniglavih pravnih čarovnij *de iure* ali *de facto* normalizirano poslovanje, v katerem sodelujejo najuglednejše banke, prestižne advokatske pisarne, vrhunske svetovalne in revizijske firme<sup>4</sup> ter ne nazadnje pravne (= fiktivne ali mistične) in fizične osebe, ki si želijo kar največ svojega nagrabljenega ali nakradenega bogastva pridržati izključno zase. Presenečenje? O, niti najmanj. Kapitalistično podjetje – namreč zasebna tiranija – ni humanitarna ali družbeno odgovorna organizacija, kajti zanima ga primarno profit (realizacija neplačanega dela, tj. razlike v vrednosti mezde, ki jo prejme delavec, in vrednostjo, ki jo ustvari, kar je, *by the way*, epicenter družbenih neenakosti v kapitalizmu<sup>5</sup>), ki je temeljni motiv proizvodnje in investicijskih odločitev.<sup>6</sup> Preprosto re-

čeno: poglavitna funkcija tržnega podjetja je služenje denarja s pomočjo (pogosto izposojenega) denarja, ne pa produkcija koristnih dobrin, odpiranje delovnih mest ali skrb za skupno dobro. Pojdimo naprej. Ali je luksemburška zgodba o uspehu problematična zato, ker precej nazorno (po)kaže, da je zavidljivo bogastvo te države (oziroma njenih prebivalcev, ki so drugi najpremožnejši na svetu) pridobljeno na škodo političnoekonomskih entitet, v katerih multi- ali transnacionalne (»globalne«) družbe ustvarjajo bajne dobičke, a jim ne plačujejo davkov? Morda, toda pozor. To je navsezadnje magični recept slehernega bogatenja, ki je resnično vredno svojega poimenovanja. Sublimno materialno bogastvo, ki je v represivno in ideološko zavarovani zasebni lastnini manjšine, je namreč mogoče zgolj po zaslugi absolutne ali relativne revščine tržno manj uspešne večine.<sup>7</sup> Z drugimi besedami: za bleščavo fasa-

torej ne izražajo, temveč se pustijo preiskovati, a ne zato, da bi prišle na dan njihove zamisli in vrednote, temveč zato, da bi se pokazalo, kako učinkovito jim lahko mediji vcepijo neko zamisel ali domnevno vrednoto; ob tem in zaradi tega se preverja gledanost. Ko naše glave postanejo odsevi računalniških in televizijskih ekranov, niso več zavetje mišljenja in domišljije, temveč prostor vsrkavanja in sesedanja vase, kjer se vsaka pobuda pogrezne v brezno in se vsak pridobljeni smisel prilagaja idealu izenačenosti, ki ni nič drugega kakor negibnost konformizma. «Opozoriti velja, da kvarnega vpliva večine medijev ni mogoče skriti zgolj na preprosto vstavljanje ali preslikavanje mnenj in stališč v glave ljudi (npr. skladno s precej sporno ali morda že ovrženo teorijo »podkožne igle«). Upoštevati je treba tudi uokvirjanje (*framing*) ter prednostno tematiziranje (*agenda setting*), poudarjanje, favoriziranje in ocenjevanje, ki so ključni mehanizmi konstrukcije medijskih sporočil. Za podrobnejšo analizo glej Bašič Hrvatinić (2013: 72–75).

<sup>4</sup> Svetovalno podjetje PricewaterhouseCoopers (PWC), ki je še najbolj zavzeto pomagalo korporacijam (kot so npr. Pepsi, Ikea, Deutsche Bank, Protector & Gamble, Amazon, Volkswagen, FedEx, Walt Disney, Koch Industries, Black & Decker, Skype, eBay, Telecom Italia in E.on) pri lažšanju nevzdržnih davčnih bremen, ima v Luksemburgu dva tisoč zaposlenih oseb.

<sup>5</sup> Za »učbeniško« osvetlitev medsebojne odvisnosti in nepomirljivega nasprotja med lastniki ali vsaj posestniki denarnega kapitala (s katerim kupujejo blaga, da bi s profitom prodali nova blaga) in delavci, ki so se iz eksistenčne nuje prisiljeni prostituirati na trgu (ali se suženjsko dajati v najem), glej Kogej (2014: 100–101).

<sup>6</sup> Mattick (2013: 41–42) poudarja, da je profit – razlika med ceno, po kateri podjetje nabavi vse potrebno za produkcijo, in ceno, ki jo slednjič iztrži za stvari, ki jih prodaja – alfa in omega tržne ekonomije. Podjetju, ki ne ustvarja profita, se ne obeta nič dobrega. Dobrin, ki jih ni mogoče prodati s profitom, ne bo proizvajalo nobeno zasebno podjetje. To pa pomeni, da je gospodarska dejavnost – vključno z njenimi nihanji, vzponi in padci, izmenjavami blagostanja in krize (recesijo ali depresijo) – v svetu, ki ga poganja denarni motiv, bistveno odvisna od dejavnikov, ki vplivajo na aktualne in prihodnje (oziroma pričakovane) profitne stopnje: »V določenih obdobjih gre podjetjem v vsem gospodarstvu dobro,

takrat v povprečju ustvarjajo večji profit kot v drugih obdobjih. Ko je povprečni profit visok, živi družba v blagostanju, padajoči profit pa lahko povzroči nastanek depresije. Vse to je tako očitno, da je težko razumeti, zakaj večina ekonomistov ne zmore dojeti mehanizma tega procesa.« Skratka: kapitalistu je načeloma vseeno, kaj proizvaja (npr. orožje, avtomobile, hrano za pse ali mačke, plišaste medvedke, zdravila ali osvežilne zvarke), če mu poslovanje prinaša zaželeni profit, ki ga ne potrebuje le za lastno (običajno luksuzno) potrošnjo, ampak tudi za (investicijske ali špekulativne) potrebe podjetja, ki mu grozi pritisk konkurence.

<sup>7</sup> Ekonomsko blagostanje – temeljni kamen svobode, demokracije in drugih svetih vrednot, ki jih baje tako zelo nepopustljivo ceni civilizirani Zahod – ima svojo praviloma skrbno zamolčano ceno, ki pa se večinoma plačuje v manj srečnih okoljih, npr. z lakoto, boleznimi, fizičnim nasiljem, oduševskimi obrestmi, neznosnimi delovnimi razmerami, plenjenjem naravnih virov, kopičenjem barakarskih naselij, skrajno surovim in celo suženjskim izkoriščanjem tamkajšnje delovne sile, kroničnim obupom ... Galimberti (2011: 300) opozarja, da razpolaga 800 milijonov Zahodnjakov s 83 odstotki svetovnega dohodka, medtem ko si 82 odstotkov svetovnega prebivalstva (približno pet milijard ljudi) med seboj deli preostalih 17 odstotkov: »Treba je premisliti, ali res ni sporno dejstvo, da Zahod porabi 70 odstotkov energije, 75 odstotkov kovin in 95 odstotkov lesa, in se vprašati, ali ni nekoliko nesorazmerno, da premoženje desetih najbogatejših Zemljanov enainpolkrat odtehta nacionalni dohodek 28 najnesrečnejših dežel sveta.« Ob tem pa ne smemo pozabiti na orjaške in povečujoče se razlike v najbogatejših državah. Božič (2015: 9) opozarja, da ima samo družina Walton, lastnica zloglasnega podjetja Walmart, toliko premoženja kot 42 odstotkov Severnoameričanov skupaj. Toda, čemu bi se mučili s tovrstnimi vprašanji, če (oziroma dokler) imamo privilegij, da uživamo prednosti relativne ali absolutne materialne blaginje? Razlogi, ki se vseeno zloslutno svetlikajo na obzorju, so vsaj trije. Zgolj kratko: prvič, osupljiva ekološka škoda in precej realno tveganje nadaljnjih naravnih katastrof, npr. zaradi podnebnihih sprememb, ki so posledica kapitalistične gospodarske rasti; drugič, nedelujoči družbenoekonomski sistem (podrejen imperativu zasebnega profitnega motiva in neskončne akumulacije kapitala), katerega najnovejša kriza je dodobra opustošila tudi razvite države; tretjič, psihična beda, ki se kot kuga širi povsod, kjer je totalitarno zavladal zmagoslavni kapitalizem, vključno s

do zasebnega bogastva se (domala?) vselej skriva zakonito ali nezakonito kriminalno pridobitništvo, npr. plenjenje, prevare, ropanje, izkoriščanje, izsiljevanje, oduševstvo, zastraševanje ali fizično nasilje, kar pa propagandno pregnetena »javnost« še vedno velikodušno prenaša, dopušča ali celo bebavo občuduje, in to celo v krizi, ki se je dotaknila tako rekoč vseh in vsega – razen, dvakrat podčrtajmo, čedalje številčnejše manjšine bogatašev. In ne prezirimo: v kapitalizmu se osrednje in zatorej tudi politično najbolj vnetljivo vprašanje nanaša ravno na razmerje med zasebno in javno prisvojenim deležem presežne vrednosti, ki jo v produkciji *gratis* ustvarijo delavci. Warren Buffet,<sup>8</sup> eden izmed najpremožnejših Zemljanov, je o tem brutalno iskren, saj odkrito priznava, da je davčna politika izhodišče razrednega boja, v katerem njegov razred (ekipa najpremožnejših srečnežev)<sup>9</sup> že »lep« čas odločno zmaguje. To ima dramatične, celo groteskne, družbeno neverjetno škodljive posledice, ki pa jih kriminološki in družboslovni *mainstream* vestno, uvidevno ali ponižno sproti pometata pod preprogo. Zgolj za ilustracijo: bogataši kupujejo stranke, posamične (zanje dovolj kredibilne) politike in uradnike, odločitve, ukrepe (storitve in opustitve), oglasni prostor, civilnodružbene skupine, nevladne organizacije, zakone in druge predpise, in to s takšno ali drugačno, legalno ali ilegalno obliko korupcije,<sup>10</sup> za nameček pa jim lastništvo medijev omogoča nadzor nad (dez)informacijami, ekonomsko propagando in ideološko oskrbo podrejenih množic.

Prav. V uvodu še zadnje vprašanje: ali »šokantna« odkritja, do katerih so se dokopali prizadevni novinarji, nemara diskreditirajo gospoda Junckerja kot predsednika Evropske komisije? Menim, da bi moral biti odgovor odločno nikalen. In sicer ne le zato, ker so bile »sporne« davčne kupčije morda ali celo najbrž skladne z veljavnimi predpisi ali pa jih je vsaj mogoče – nemara že z zmernim odmerkom praviške domi-

kompetitivnostjo, pospešitvijo življenjskih ritmov (nesmiselnim drvenjem proti niču), tržnim individualizmom in depresivnostjo kot »patološko« obliko suspenza želje ali blokade delovanja, in to v kontekstu, v katerem tvorijo samoiniciativnost, učinkovitost, manična produktivnost, konkurenčnost, ideologija samouresničevanja in zapovedana srečnost osrednje merilo posameznikove človečnosti. Za podrobnejšo analizo glej Berardi (2013: 108–114).

<sup>8</sup> Ta izjava je povzeta po Horvat (2014: 42).

<sup>9</sup> Božič (2015: 9) piše, da je v letu 2014 najbogatejših 400 Zemljanov povečalo svoje imetje za 92 milijard dolarjev. Na svetu, kjer se sicer drena že več kot 7 milijard ljudi, se šopiri dobrih 1600 milijarderjev, od katerih jih tretjina živi v ZDA, dve tretjini pa v drugih predelih tega nesrečnega planeta.

<sup>10</sup> Graeber (2014: 560) opozarja, kako elegantno so se v ZDA skoraj znebili problema politične korupcije: tako, da so jo legalizirali in preimenovali v »lobiranje«. Ha, enako pa so rešili tudi problem oduševstva: dejanske obrestne mere v višini 25, 50 ali (za »premostitvena« posojila) celo 120 odstotkov letno so naredili za popolnoma zakonite.

šljije, zvijačnosti ali pokvarjenosti – prikazati kot normativno neoporečne. Najpomembnejše je dejstvo, da je ta cenjeni evropski politik z uspešno opravljenim delom v matični državi dovolj nazorno dokazal, da zna zares odlično (po)skrbeti za interese kapitala. To pa je konec koncev tudi osrednje poslanstvo Evropske unije (in njenega obsežnega, zgledno nagrajevanega birokratskega aparata), kar so zdaj menda doumeli celo mnogi tisti, ki so sprva z osupljivo naivnostjo nasedli sladkavemu leporečenju o »Evropi« kot jamstvu za mir, demokracijo, blaginjo, socialno državo, dobrohotni kapitalizem s človeškim obrazom, varnost, človekove pravice, svobodo, strpnost in druge civilizacijske pridobitve (zahodnega sveta kajpak). Razlog žvrgoli na dlani: bolj ali manj odkrita neoliberalna politika, ki po eni strani terja ostre, pravzaprav roparske varčevalne ukrepe (v imenu imperativnega, brezpogojnega odplačevanja povečini nelegitimnega javnega dolga), privatizacijo javnega in skupnega bogastva, deregulacijo in posledično prekarizacijo delovnih razmerij, podaljševanje hlapčevanja kapitalu in strogo proračunsko disciplino (odgovornost in vzdržnost), po drugi strani pa prav nič sramežljivo polni že tako in tako ostudno nabrekle žepe bogataške elite, ki bi rada svoje bajne presežke virtualnega denarja čim prej pretopila v oprijemljivo lastništvo česarkoli že. Skratka: stopnjevanje represivnega in ideološkega pritiska – oziroma ekonomskega, političnega in pravnega terorja – na čedalje bolj neobgljene, prestrašene, negotove, zastrašene, izsiljevane, izkoriščane in poniževane prodajalce delovne sile je postalo že naravnost v oči bijoče. Toda, to ni nikakršna zgodovinska novost, pogojena z menda nepričakovano globalno krizo kapitalističnega produkcijskega načina, krizo bančnega sektorja in dolžniško krizo na obrobju EU in evroobmočja. Ne. Ustvarjanje normativnih in institucionalnih pogojev za čim manj ovirano akumulacijo finančnega in industrijskega kapitala (kar »logično« implicira intenzivno in ekstenzivno ekspanzijo strukturnega nasilja nad delavskim razredom) je vselej že osrednje vodilo evropskih integracij,<sup>11</sup> ki so po drugi strani učinkovito zavarovale gospodarsko premoč centra<sup>12</sup> (velike Nemčije in njenih

<sup>11</sup> Razvoj EU razkriva pomenljivo stalnico, namreč varovanje kapitalizma pred delavskimi gibanji proti kapitalističnemu sistemu. To je razvidno že iz Bruseljske pogodbe iz leta 1948, prvega pomembnejšega dokumenta, ki je tlakoval pot v evropske integracije. Njene podpisnice (države Beneluksa, Združeno kraljestvo in Francija) so se namreč zavezale k sodelovanju, da bi se kar najbolj učinkovito zoperstavile širjenju komunizma (to nalogo je leto pozneje prevzel NATO). Za natančnejšo analizo neomajnih ideoloških temeljev EU glej Korsika (2013: 173–174) in Carchedi (2001).

<sup>12</sup> Vključitev v evroobmočje onemogoča ekonomsko šibkejšim članicam, da bi konkurirale močnejšim gospodarstvom (zlasti nemškemu) s strateško devalvacijo lastnih valut. Svojo konkurenčnost lahko po novem vzdržujejo le še z »notranjo devalvacijo« (z nižanjem stroškov dela in povečanim pritiskom na prodajalce delovne sile) in povečevanjem produktivnosti s pomočjo tehnologije, uvožene iz centra. Krašovec (2013: 15) opozarja, da vodi takšna

satelitov) nad sredozemsko in postsocialistično periferijo (ta je bila vključena v »Evropo dveh hitrosti« kot bazen cenejše delovne sile in navdušenih potrošnikov, želnih prestižnega zahodnega blaga). Krašovec (2013: 16–17) zatorej upravičeno poudarja, da je EU utelešenje mračnjaškega, protirazsvetljenškega, avtoritarnega liberalizma (njegov tipični predstavnik je Friedrich von Hayek), za katerega je ideal socialne pravičnosti zgolj nevarna ideološka zabloda, demokracija (seveda zgolj v drastično omejeni varianti) pa je v najboljšem primeru nujno zlo, saj je idealni družbeni sistem, ki temelji na prostem trgu, zasebni lastnini produkcijskih sredstev in svobodni konkurenci, dan že vnaprej, in to celo kot nekakšna naravna ali objektivna nujnost, o kateri se (zlasti v odgovornih, resnih in razumnih krogih, ki jim »ni vseeno«) ne razpravlja, ampak se ji je treba zgolj prilagoditi in politične izbire prepustiti »neodvisnim« centralnim bankirjem, finančnim, ekonomskim in pravnim strokovnjakom in zasebnim bonitetnim agencijam. Z eno besedo: tehnokraciji, ki najbolje deluje tedaj, ko ni pod nadzorom javnosti, nekako tako torej, kakor luksemburška davčna uprava. No, zadnjo besedo o »naši« prihodnosti imajo seveda kapitalisti, ki odločajo o naložbah in posojilih.

## 2 Politično nadzorovanje, ekonomsko sankcioniranje in (ne)varnost

Najbrž ni naključje, da je luksemburški »škandal« izbruhnil skoraj sočasno z imenovanjem novega predsednika Evropske komisije. Vseeno pa je problem, ki ga razkriva, zagotovo nadvse resen.<sup>13</sup> In nikakor ni omejen le na miniaturni Luksemburg (to sicer precej bizarno tvorbo, ki jo ima »v lasti«

ureditev v povečevanje zunanjetrgovinskih presežkov centra in primanjkljavev ekonomsko slabše razvite periferije: »Ta razcep se je do začetka krize deloma korigiral z evropskimi strukturnimi skladi in tokom kreditov iz centra na periferijo, s čimer se je povečala zadolženost perifernih, predvsem mediteranskih držav. Z drugimi besedami, od uvedbe evra do začetka sedanje krize so banke centra pobirale obresti na 'razvijanje nerazvitosti' periferije.«

<sup>13</sup> Henry (2014: 42) ugotavlja, da razvite države v zadnjih letih čedalje bolj razgrajujejo svoje davčne sisteme: »Pred 30 leti ste morda imeli 15 davčnih oaz, povprečna davčna obremenitev zunaj njih pa je bila precej višja, kot je zdaj. Danes imate že 85 davčnih oaz in prepolovljeno davčno obremenitev zunaj njih. Ves svet postaja davčna oaza, ker države med seboj tekmujejo, katera bo ponudila nižje davke.« Henry ocenjuje, da je v davčnih oazah skritih od 21 do 32 bilijonov dolarjev (*nota bene*: ta vrtočlava vsota se nanaša samo na finančni kapital, ne pa na premočino in nepremično premoženje), kar znaša od 10 do 15 odstotkov svetovnega BDP. Slovenija naj bi imela v davčnih oazah (Indiji Koromandiji za bogataše) skritih od 50 do 75 milijard dolarjev, zaradi česar izgubi ta »suverena država« letno od 750 milijonov do milijarde ameriških dolarjev.

šest tamkajšnjih bank). Pomislimo na Švico, katere zavirljivo gmotno bogastvo je ravno tako v dobršni meri odblesk notorične diskretnosti njenih bankirjev, vsekakor mnogo bolj kakor natančnosti tamkajšnjih urarjev. Galeano (2011: 106–107) opozarja, da je ta miroljubna država postala finančna velesila šele med drugo svetovno vojno, v kateri se zaradi neomajne zvestobe dolgi tradiciji nevtralnosti resda ni aktivno bojevala, vseeno pa je v njej posredno sodelovala tako, da je svoje poslovne storitve po ugodnih cenah ponujala nacistični Nemčiji: naropano zlato so njene banke tankovestno pretvarjale v devize. Po vojni je Švica postala rajska pralnica denarja za plenilske diktatorje, velikopotezne utajevalce davkov, tatinske politike, vrhunske prevarante ter preprodajalce orožja in drog.<sup>14</sup> Vidimo torej, da se sintagma »davčna oaza« ne nanaša zgolj na obskurne ali eksotične entitete,<sup>15</sup> ki jih je dokaj težko geografsko locirati celo za zmerno informirano osebo. In še več, opraviti imamo s kompleksnim fenomenom, ki je v pomenljivi ekspanziji. Ta srhljivi trend je mogoče interpretirati kot odsev specifično postmoderne »normativnega darvinizma« (Supiot 2013: 47): pravni sistemi (= zakonodajni proizvodi) nacionalnih držav si konkurirajo na svetovni ravni (oziroma na mednarodnem trgu z normami), mehanizem kapitalistične »naravne selekcije« pa vsakič znova pokaže, kateri od njih so najbolj prilagojeni pričakovanjem (transnacionalnih) vlagateljev po finančni donosnosti in zahtevam podjetij po čim ve-

<sup>14</sup> Zgolj za ilustracijo: Ferdinand Marcos, filipinski despot, je imel v štiridesetih švicarskih bankah deponiranih od milijarde do milijarde in pol ameriških dolarjev. Dvajset let po njegovem padcu je zvezno sodišče po dolgem pravedanju odločilo, da je treba filipinski državi vrniti petsto sedemdeset milijonov dolarjev. Galeano (2011: 107–108) ocenjuje, da gre v tem primeru za izjemo od pravila, zakaj »umazan« denar običajno izgine brez sledu: »Švicarski kirurgi mu spremenijo obraz in ime ter njegovi novi fantazijski identiteti dajo zakonito življenje. Od plena dinastije Somoza, nikaragovskih vampirjev, se ni pojavilo nič. Našli in vrnili niso skoraj ničesar od tistega, kar je na Haitiju pokradla dinastija Duvalier. Mobutu Sese Seko, ki je do zadnje kaplje izšel Kongo, se je redno srečeval s svojimi bankirji v Ženevi: vsakič se je pripeljal v spremstvu blindiranih mercedesov. Mobutu je imel med štirimi in petimi milijardami ameriških dolarjev: ko je padla njegova diktatura, je na površje priplavalo zgolj šest milijonov. Malijski diktator Moussa Traore je imel nekaj čez milijardo dolarjev: švicarski bančniki so vrnili štiri milijone.«

<sup>15</sup> Henry (2014: 43) poudarja, da so davčne utaje nadvse pomembna sestavina bančnega in zavarovalniškega poslovanja, ki vključuje vrhunske pravne in finančne strokovnjake: »Marsikdo si davčne oaze še vedno prestavlja kot nekakšne rajske otoke sredi oceana, dejansko pa so v središču tega posla največje in najpomembnejše finančne ustanove, kot so banke HSBC, UBC, Credit Suisse, J. P. Morgan, Wells Fargo, Barclays in vse štiri najpomembnejše revizijske hiše in največje advokatske pisarne. Vsaj polovico zneska v davčnih oazah upravljajo velike, nam vsem znane banke.« V nadzornem stolpu te kriminalne, skorumpirane ureditve pa se drenja »ugledne« države: ZDA, Velika Britanija, Švica in Luksemburg.



čjih dobičkih. To je nedvomno izjemen, občudovanja vreden dosežek za kapital in bogataše, pravzaprav pravo zmagoslavje. Samo pomislite. Države tekmujejo v zagotavljanju kar najbolj ugodnega (»spodbudnega« ali »prijaznega«) poslovnega okolja, medtem ko podjetja in premožni posamezniki (ali družine) svobodno in preudarno izberejo normativni red,<sup>16</sup> ki jim obljublja in zagotavlja – po zaslugi sproščene okoljevarstvene, delovne, socialne in davčne regulacije – kar največje zasluge. Po drugi strani pa to pomeni trpko kapitulacijo oziroma politično in ekonomsko instrumentalizacijo prava, ki je preobrazeno in *eo ipso* degradirano v sredstvo za vzpostavljanje konkurence in spoštljivo varovanje »spontane« tržne urejenosti in »racionalnosti«. Na žalost pa se o ključni vlogi »prava« (zakonskih in pogodbenih norm) pri (re)produkciji krivičnih neenakosti in strukturnega nasilja skoraj praviloma modro molči (od indoktrinirane pravniške zavesti, neomajno zazrte v veljavne predpise, bi bilo skoraj nesramno pričakovati kaj drugega<sup>17</sup>). Ampak, kot je videti, je še pomembnejše tole: zniževanje davkov na vrtoglavo visoke dohodke in orjaško premoženje posameznikov in na dobičke zasebnih družb je prisililo države v povečanje javnega dolga in povečevanje davčnih bremen večine ne ravno zavidljivo premožnega prebivalstva. Po zaslugi teh davčnih daril so lahko bogataši in institucionalni vlagatelji kupovali vse več državnih dolžniških papirjev in tako še dodatno povečevali svoje dohodke. Sistematično in brezsrčno favoriziranje kapitalističnega razreda (oziroma bogatašev) v škodo vseh drugih ljudi je gotovo eden izmed osrednjih razlogov za nelegitimnost velikega dela javnega dolga evropskih<sup>18</sup> (in drugih) držav.

<sup>16</sup> Supiot (2013: 47–48) ugotavlja, da so se »zastave ugodnosti«, ki so bile včasih omejene le na pomorsko pravo, zdaj razširile tudi po kopnem, in sicer kot *law shopping*, tj. globalni »trg z zakonodajnimi izdelki«. Ob tem pa poudarja, da se za to usmeritev aktivno zavzema tudi Sodišče evropske skupnosti, ki je potrdilo, da se ima podjetje pravico izmikati pravilom države, v kateri opravlja vse dejavnosti, in se registrirati v drugi državi, ki ga s svojim normativnim sistemom manj omejuje.

<sup>17</sup> Prav je, da opozorimo na svetle izjeme: Supiot (2013: 69) ocenjuje, da je zlom finančnih trgov (jeseni 2008) le simptom globlje krize, ki je pravzaprav kriza prava. Pretiravanje? Da, a ne pretirano. Ne pozabimo, da temelji trg kot obči regulator ekonomske dinamike na nesporno škodljivi pravni fikciji, da je treba zemljo, delo (ljudi) in denar obravnavati kot (da bi bili) blago, kar pa seveda ni res. Še več, spomniti se velja, da se vsak gospodarski sistem opira na (po svojem izvoru) politično pravo (močnejšega), ki določa lastninska upravičenja (kaj je od koga) in veljavna pravila »igre«.

<sup>18</sup> Millet in Toussaint (2014: 143) poudarjata, da javni dolg – v nasprotju s precej zakoreninjenim prepričanjem – ni posledica previsokih socialnih izdatkov, ki bi koristili večini prebivalstva in ji omogočali, da živi »prek svojih zmožnosti«. Ne, javni dolg je posledica političnih odločitev, zaradi katerih so se skrčili davčni prejemki države od velikih podjetij in najpremožnejših družin: »To je norčevanje iz načel enakosti in bratstva. Zaradi te splošne slike je jasno, da je ta politika zadolževanja nelegitima, zato je nelegiti-

Očitno je, da je v takšni normativni konstelaciji scela neprimerno, zastarelo ali že celo nespodobno omenjati človekove pravice do materialne blaginje, dostojanstva, svobode, ekonomske varnosti in duhovnega razvoja.<sup>19</sup> Od posameznega tržnega atoma se namreč pričakuje predvsem to, da bo čim bolj fleksibilen, kameleonski, utekočinjen, oportunistično odziven na pozitivne in negativne signale iz poslovnega okolja, hitro in brez godrnjanja prilagodljiv gospodarskim spremembam, zaposljiv (kolikor si že sam ne zmore ustvariti lastne zaposlitve), podjeten, učinkovit, kompetitiven, produktiven, hiperaktiven, voljan sprejeti kakršnokoli delo, z dušo in telesom predan delodajalcu, ki mu daje privilegij, da je izkoriščen, pripravljen prevzeti nase kar največ tveganj, samoiniciativen, inovativen ter konformistično (cinično ali že morda realistično?) sprijaznjen s krivičnostjo, nesmiselnostjo, disfunkcionalnostjo in iracionalnostjo kapitalističnega sistema. Z drugimi besedami: postmoderni subjekt naj se čim bolj(e) prilagodi in približa idealu ekonomskega človeka<sup>20</sup>

men tudi zelo velik del javnega dolga.« Pisca (Millet in Toussaint, 2014: 143–144) opozarjata, da moramo v letih po 2007–2008 upoštevati še reševanje za izbruh krize odgovornih zasebnih ustanov, ki je bilo za državne oblasti zelo drago in ki je povzročilo skokovito rast javnega dolga, ki je ravno tako nelegitimen: »V nekaterih državah, ki so bile podvržene izsiljevanju finančnih trgov, so še drugi jasni razlogi za nelegitimnost. Novi dolgovi, ustvarjeni od leta 2008 naprej, so nastali v času, ko so bančniki, ki so po nizkih obrestnih merah dobili denar od centralnih bank, s tem denarjem špekulirali in države silili v odplačevanje vse višjih obresti.«

<sup>19</sup> Alergija vladajočih in njihovih intelektualnih kolaborantov do človekovih pravic je razumljiva, saj jih je v kapitalističnem razrednem sistemu, ki temelji na nasilju in izključevanju, nemogoče zagotoviti vsakomur (namreč dejansko, ne le fiktivno). Že zgolj obet, da bi se to utegnilo zgoditi, zadostuje, da se začne sistem lomiti (glej Graeber, 2014: 530). Govorjenje o človekovih pravicah je za arogantne kapitalistične gospodarje dobro le tedaj, ko cilja na stigmatizacijo tega ali onega sovražnika, tj. politika ali režima, ki se za zdaj še upira vazalski podreditvi evroatlantskim elitam.

<sup>20</sup> Berardi (2013: 190) ocenjuje, da je ključna pomanjkljivost antropološkega vzora, ki ga vsiljuje neoliberalizem, v tem, da ni sposoben razlikovati med tem, kar je dobro za posameznika, in ekonomskim interesom: »V izhodišču liberalistične vizije sta redukcija človeškega – estetskega in etičnega – dobrega na ekonomski interes in redukcija ideje bogastva na lastništvo. Ideja bogastva ločujejo od brezplačne dostopnosti in od ugodja ter zvajajo na akumulacijo vrednosti. Tako se izoblikuje tip človeka, ki ne zna več razmišljati o užitku, ugodju, času, svobodi, čustvih, temveč zgolj o največjem možnem dobičku. To je strahotno okrnilo življenje, kulturo, družbo. V zadnjih petindvajsetih letih smo videli, kako je tovrstno modeliranje proizvedlo učinek neizmerljivega osiromašenja kakovosti življenja, kulture in celo same zmožnosti, da občutimo užitek ali ugodje, da zadihamo. Žal smo videli tudi, kako je to modeliranje ustvarilo prave avtomatizme, ki se niso globoko vpisali le v ekonomski sistem in oblike postmodernega vladanja, temveč zlasti v govorico, razmerja ter individualno in kolektivno psihologijo.«

ali – v tipično neoliberalni različici – podjetnika samega sebe ali svojih tržno relevantnih kompetenc. *Homo economicus* ni nikakršna naravna ali univerzalna danost, ampak je bolj ali manj posrečen, še pogostejše pa groteskno skrotovičen rezultat pro- in reaktivnega (ne)formalnega nadzorstva. V tem procesu igrajo pomembno vlogo tudi represivni in ideološki aparati države. Tovrstno – pastoralno, produktivno ali (pre)vzgojno – funkcioniranje politične oblasti se kaže na različne načine, npr. v preobrazanju socialne (*welfare*) v delovno (*workfare*) in kaznovalno (*penal*) državo. Socialne države kajpak ne kaže povzdigovati v nebo, saj kot taka v glavnem ne problematizira družbene, ekonomske, finančne, politične, pravne, kulturne in ideološke moči kapitala. Vseeno pa ne smemo pozabiti, da je njena napredna krepitev v »zlatem« povojnem obdobju gospodarskega razcveta – hkrati s politiko polne zaposlenosti in izboljševanja gmotnega standarda delavskih množic – precej pripomogla k otipljivemu zmanjšanju strahu prodajalcev delovne sile pred odpustitvijo, brezposelnostjo in revščino, torej pred ključnimi ekonomskimi sankcijami, ki jih imajo na voljo kapitalistični gospodarji za discipliniranje svojih najetih hlapcev ali honorarnih sužnjev. Posledica je bila za vladajoče grozljiva: radikalizacija delavskih bojev, oslABLJENA delovna vnema, zavračanje meznega in nasploh odtujenega dela, zmanjšana avtoriteta šefov ... In še huje: zgodila se pravcata svetovna revolucija, ki je postavila pod vprašaj vse osrednje disciplinske mehanizme industrijskega kapitalizma.<sup>21</sup> Sledila je neoliberalna protirevolucija (upor bogatašev). Ena izmed tarč srdite ofenzive vladajočih na delavski razred je (bila) razumljivo tudi socialna država. Ta naj bi bila škodljiva iz vrste razlogov.<sup>22</sup> Ker omejuje in izkrivlja tržno logiko. Ker upočasnjuje rast gospodarstva. Ker se nanjo lepijo vrednote, ki so nezdržljive z idealom »svobodne« družbe, npr. socialna solidarnost, pravičnost in enakost. Ker se napaja iz davkov, ki zmanjšujejo profite in *eo ipso* kapitalске naložbe (ter posledično nova delovna mesta). Ker neizbežno vodi v potratno nabrekanje okostenele, neučinkovite, predrage ali celo parazitske državne birokracije. Ker je nesramno paternalistična do svojih klientov. Ker nagrajuje lenobo in posredno kaznuje pridne, prizadevne, trdemu heteronomnemu delu predane davkoplačevalce. Ker spodbuja pasivnost ali celo npravno razpuščenost, ki se kaže v nebrzdanim uživaštvu, antisocialnem vedenju in zaničevanju tradicionalnih družinskih vrednot. Ker krepi kulturo odvisnosti od prisilne dobrote odgovornih državljanov. Ker tihotno razkraja delovno etiko, kar je zločin *par excellence* v slehernem družbenoekonomskem sistemu, ki temelji na razrednem izkoriščanju (oziroma na zasebnem prisvajanju presežne vrednosti). Sami hudi grehi, kajne? Sklep, ki ga je napravil neoliberalizem, je zato pričakovan: država se mora poboljšati, »rehabilitirati«. To pomeni: shujšati, priva-

tizirati in se osredotočiti na bistveno (pomoč vladajočim in njihovim kadrom), npr. na varovanje lastnine, javnega reda in pogodb (zasebnega prava), zagotavljanje rednega odplačevanja dolgov, sankcioniranje normativnih kršitev in prizadevanje, da motivacija za marljivo delo in krotko podrejanje v ljudeh ne bo (več) popustila. Normativni ideal, ki ga po novem vsiljuje *workfare state*, je mogoče v grobem strniti v tole disciplinsko formulo: (a) vsakdo – če le ni premlad, prestar ali preveč bolan – naj poskrbi zase, in sicer z gorečim in poštenim delom, ki mu zagotavlja neodvisnost (od pomoči drugih) ali samozadostnost (čeprav mučno negotovo), zato je individualno (moralno) odgovoren za svojo zaposljivost in zaposlenost. To pa implicira, da mora hvaležno sprejeti vsako zaposlitev, ki mu je ponujena, četudi je še tako bedno plačana, nesmiselna, stresna, ponižujoča, utrujajoča ali kako drugače škodljiva (da, tudi *bullshit job* je treba halucinacijsko dojeti kot *good job*, kar pogosto omogoči že bežen pogled na zastrašujočo armado strukturno brezposelnih, to nabrekajočo kolateralno škodo tehnološkega napredka,<sup>23</sup> ki omogoča nadomeščanje delavcev s čedalje »pametnejšimi« stroji). Jasno: kršitve tega postmodernega kategoričnega imperativa morajo biti dosledno kaznovane. Zato ne preseneča silna zavzetost, s katero vitke ali že kar anoreksične države preganjajo prevarante, ki se skušajo neupravičeno okoristiti s socialno pomočjo (oziroma s tem ali onim »transferjem«). Leskovšek (2013: 189–190) ugotavlja, da je stopnjevanje represivne in ideološke kontrole nad goljufivim uveljavljanjem socialnih pravic trend, ki se je z zavidljivo naglico razširil iz ZDA v domala vse evropske države, vključno s Slovenijo.<sup>24</sup> Nadzorstvene metode so različne, npr.

<sup>23</sup> Zatohel duh postmoderne stupidnosti se kaže tudi v tem, da ljudje, ki sicer že (vsaj) petsto let pretiravajo z delom (glej Berardi, 2013: 219), še zmeraj ne dojamajo, da družba ne potrebuje več novih delovnih mest – že med obstoječimi je vse preveč takšnih, ki so povsem nepotrebna ali celo (ne)posredno škodljiva – ampak korenito skrajšanje in enakomerno porazdelitev delovnega časa (»kraljestva nujnosti«). Pravo vprašanje zatorej ni, kako – zlepa ali zgrda – pripraviti ljudi, da bodo garali »več in bolje«, ampak kako preiti v družbo, v kateri bo imel posameznik več časa za življenje. V tej luči ne preseneča, da se Graeber (2014: 580) zavzema tudi za rehabilitacijo nemarljivih revežev, katerih odlika je vsaj ta, da ne delajo nobene škode: »Če je čas, ko naj bi delali, pa ne delajo, namenjen druženju s prijatelji in svojci, skrbi za ljubljene, potem verjetno naredijo za boljši svet več, kakor smo jim pripravljeni priznati. Mogoče bi morali o njih misliti kot o pionirjih novega ekonomskega reda, ki ne namerava gojiti našega zdajšnjega talenta za samouničenje.« Za utemeljitev zahteve po radikalnem skrajšanju delovnega časa, pravično porazdelitev bogastva in določitev zelo stroge zgornje meje za plače upravljalcev javnih in zasebnih podjetij (ter drugih ultra zaslužkarjev) glej Millet in Toussaint (2014: 161).

<sup>24</sup> Leskovšek (2013: 194–195) ugotavlja, da so bili zaostreni predpisi, ki urejajo socialno varnost, v Sloveniji sprejeti »brez komentarjev, z nekaj pomisleki, z malo razprave v podporo spremembam in s splošno podporo javnosti, ki je idejo o goljufih z veseljem posvo-

<sup>21</sup> Za poglobljeno analizo glej Bembič (2012: 41–61).

<sup>22</sup> Za podrobnejši prikaz glej Leskovšek (2013: 190–195).

spodbujanje ljudi (neredko z nagradami), naj ovadijo vsako osebo, za katero menijo, da goljufivo prejema javno denarno pomoč, ustanavljanje specializiranih državnih služb in zasebnih detektivskih podjetij, ki se ukvarjajo z odkrivanjem in dokazovanjem tovrstnih zlorab, neapovedani obiski na domu, preiskovanje stanovanj, zasledovanje osumljencev (ki po potrebi vključuje tudi snemanje s skrito kamero), vpogled v vse razpoložljive informacijske baze, denimo v bančne račune ter zemljiškoknjižne, davčne in osebne podatke na upravnih enotah. To strastno, sistematično nadzorovanje in stigmatiziranje pokvarjenih revežev je še toliko bolj pomenljivo, če upoštevamo, da je dejanski obseg prevarantskega prejemanja socialne pomoči povečini izredno majhen. Neznatna je tudi finančna škoda, ki jo zaradi takih goljufij utrpijo krepotni davkoplačevalci. Če jo primerjamo s kolosalno, domala nepredstavljivo škodo, ki je posledica zloglasnih *crimes of the powerful* (npr. korupcijskih, korporacijskih, finančnih, ekoloških in vojaških zločinov), pa nemudoma uvidimo, kako groteskno nepravilno je nagrajevanje in kaznovanje v kapitalističnem »narobe svetu« (Galeano, 2011: 3–5). Večje je povzročeno zlo, večja je verjetnost, da bodo storilci obilno nagrajeni, ne pa ustrezno kaznovani. Jasno: bogataši in ugledneži so tisti, ki jim pripadajo človekove pravice in dostojanstvo, predvsem pa naropano premoženje, ki je substanca *non plus ultra* njihove svobode in imunosti v razmerju do nadzorstvenih mehanizmov. A ne le to. Država jih mora uvidevno varovati s čim manj prepustnim normativnim obzidjem bančnih, davčnih, poslovnih, pogodbenih in drugih tajnosti. To pa je upravičene zavisti vreden privilegij, o katerem lahko konvencionalni kriminalci, ki se svoje neprimerno uspešnejše vzornike sicer trudijo posnemati z mnogo bolj primitivnimi pridobitniškimi metodami, zgolj mokro sanjajo.

jila. « Predruščena normativna ureditev je precej omejila dostop do socialnih pravic, in to z uvedbo cele vrste pogojev za pridobitev prejemkov in številnih izključitvenih razlogov: »Omejili so privarčevani znesek na bančnem računu, vrednost avtomobila, v dohodek se šteje stanovanje, v katerem prejemnik biva, vendar le nad obsegom, ki je določen kot primerno stanovanje. Uvedenih je deset razlogov, zaradi katerih osebe ne morejo dobiti denarne pomoči, četudi izpolnjujejo kriterije. Večina pogojev se veže na način izgube službe. Uvedeno je bilo obvezno (prisilno) delo kot zakonska kategorija, in sicer morajo prejemniki denarnih pomoči, ki ne najdejo službe, delati v humanitarnih in dobrodelnih organizacijah. Uvedba prisilnega dela povzroči obrat od socialnih pravic k povračilu. Z vključitvijo v kakršnokoli delo, ki je plačano ali pa tudi ne, prejemniki denarnih pomoči povrnejo vsaj del tega, kar jim država domnevno velikodušno podarja, in tako prispeva k njihovi pasivnosti. Takšna ideologija nasprotuje konceptu socialnih pravic, ki bi morale biti nepogojevane. » Avtorica opozarja, da je novi Zakon o socialnovarstvenih prejemkih pogoje za dostop do denarnih pravic še zaostрил. Vpeljan je doslednejši nadzor nad prejemniki, tako da imajo strokovni delavci zdaj dostop do več kot 30 baz podatkov. Za nameček pa je uvedenih še več kot 30 krivdnih razlogov, zaradi katerih se pomoč ne dodeli.

Toda pozor. Kriminalne zgodbe o osupljivi nadzorstveni prevladi kapitala (v zadnji instanci razvpitega, a vseeno dokaj skrivnostnega enega odstotka človeštva, ki ima v lasti skoraj polovico svetovnega premoženja) nad politiko, pravom, moralo, kulturo in družbo še ni konec, in sicer predvsem zaradi povečane/pospešene mobilnosti denarja, naložb, blaga in informacij, umetno nizkih cen transporta (oziroma pretiranega izkoriščanja neobnovljivih naravnih virov), velikanskega bazena ponudnikov vsakovrstne delovne sile (ob hkratnem nezadržnem ukinjanju tehnološko odvečnih delovnih mest v vseh sektorjih produkcije), skorpumpiranosti lokalnih »kompradorskih« elit, konkuriranja nacionalnih držav za naklonjenost tujih investorjev (»gladiatorjev gospodarske rasti«), finančne in trgovinske liberalizacije ali deregulacije (kar je načeloma reverzibilni rezultat neredno surovo izsiljenih političnih odločitev in mednarodnopravnih sporazumov<sup>25</sup>), vrtoglavo visokih suverenih dolgov, permanentne medijsko posredovano ekonomske propagande, ideološke masaže in policijskega nasilja, ne nazadnje pa tudi srhljive vojaške sile, ki je zgoščena v okrvavljenih rokah ZDA (ter njihovih ustrežljivih bratov in sester v orožju), tega še vedno najbolj neomajnega in terorističnega varuha globalnega kapitalističnega gospostva. Vsi ti dejavniki povečujejo izsiljevalsko, tatinsko, prevarantsko ali plenilsko moč transnacionalnih (in lokalnih) podjetij, ki lahko od nacionalne (ozemeljsko vezane in obtežene z vse težjo prtljago socialnih in individualnih problemov) terjajo najrazličnejše usluge ali koncesije, npr. v obliki infrastrukturnih ukrepov, subvencij, minimalnih ali nikakršnih davkov,<sup>26</sup> sproščenih predpisov, cenovno ugodne razprodaje državnega (dobičkonosnega<sup>27</sup>) premoženja, privatizacije jav-

<sup>25</sup> Nekateri multi- ali bilateralni meddržavni sporazumi dajejo transnacionalnim podjetjem pravico, da tožijo državo gostiteljico (s katero sicer niso v nikakršnem pogodbenem razmerju in do katere nimajo nobene »družbene odgovornosti«), če ocenijo, da so na njenem ozemlju »neupravičeno« utrpeli izgubo. O teh milijonskih odškodninah odločajo – večinoma za tesno zapahnenimi vrati in praviloma vselej v korist tujega vlagatelja – zasebni tribunali, arbitraže ali forumi, v bistvu precej maloštevilna klika »superarbitrov«. Za podrobnejši opis s tančico tajnosti zakrinkanega pravnega režima glej Štefančič (2014: 26–28).

<sup>26</sup> Beck (2003: 17–19) poudarja, da je legalno in ilegalno izmikanje plačevanju davkov pravzaprav napad na temeljno načelo državne avtoritete. V isti sapi pa opozarja na tole »ironijo« zgodovine: medtem ko globalizacijski (transnacionalni) zmagovalci – spretno osvobojeni sleherne odgovornosti do družbe – žanjejo sanjske dobičke, poraženci »krvavijo« v davčni stiskalnici obubožane (ali debilne) nacionalne države.

<sup>27</sup> Galeano (2011: 121) opozarja, da je brazilska vlada mobilizirala vojsko 670 odvetnikov, da bi zaustavili bombardiranje zahtev proti privatizaciji nacionalne telefonske družbe, najdonosnejšega podjetja v zgodovini te države. Vlada je svoj program za denacionalizacijo utemeljila z argumentom, da je treba svetu pokazati, da je Brazilija »odprta država«.

nega sektorja, odplačevanja oderuških obresti, policijskega zatiranja morebitnih delavskih uporov, velikodušnega poravnavanja obstranske (ali »eksternalizirane«) človeške in ekološke škode, ki je posledica rutinskega kapitalističnega gospodarjenja, sočutnega reševanja ekonomskih in finančnih entitet, ki hazardsko zaplavajo v težave, a so obenem preveč pomembne, da bi propadle ... Berardi (2013: 190) potemtakem upravičeno poudarja, da se je z zmago neoliberalizma vzpostavilo nekakšno vrhovno ekonomsko sodišče (kajpak brez kančka legitimnosti), ki stalno ocenjuje, ali je vladno funkcioniranje skladno z zahtevami tržnega gospodarstva po konkurenčnosti, rentabilnosti ali dobičkonosnosti. Chomsky (2005: 202) pa ugotavlja, da je finančna deregulacija, ki je odprla vrata v neoliberalno dobo, drastično okrnila repertoar demokratičnih izbir in prepustila ključne politične izbire »virtualnemu senatu« vlagateljev in posojilodajalcev. Odtlej se vlade soočajo z uganko »dvojne volilne baze«, ki jo zvečine rešujejo tako, da tankovestno poslušajo ukaze bankirjev, ki jim – kot je leta 1997 neizprosno podčrtal Michael Camdessus, tedanji predsednik Mednarodnega denarnega sklada – politična oblast ne sme več ukazovati, in ponižno izpolnjujejo zahteve brezimnih finančnih trgov, ki jim pripada ključna »vloga žandarjev« (Hans Tietmeyer, predsednik Bundesbank).<sup>28</sup> Če suhoparno povzamemo: kapital ima zgodovinsko enkratno oblast (ki je absolutna vsaj v tem smislu, da je absolutno skorumpirana), tj. zakonodajno, sodno in izvršno moč, ki se opira na kaledonsko orožarno sankcij. Ta vključuje nagrade za lojalne (npr. astronomske dohodke za ekspertne kadre, ki jih vlada joči najbolj potrebujejo, podkupnine za izprijene politike in živobarvne potrošniške »igračke«,<sup>29</sup> s katerimi si popestri-

jo svoj varčno odmerjeni »prosti« čas čedalje bolj negotovo vključeni »srečneži«) in kazni za neposlušne, npr. odpuščanje delavcev, ustavitev ali selitev proizvodnje, spekulativne napade, zavrnitev reprogramiranja starih ali odobritve novih posojil, umik kapitala, ekonomsko blokado, vrtoglave odškodnine zaradi izgubljenega ali okrnjenega dobička, medijsko gonjo ubogljivega zbora »svetovnega mnenja«, policijske strokovne prijeme, *in extremis* pa tudi državni udar preverjenih »demokratov« in zunanja vojaška intervencija<sup>30</sup> v imenu varovanja človekovih pravic ali boja proti terorizmu.

Globalno in lokalno razredno prevlado zmagovitega (vse bolj uničujočega, nasilnega, plenilskega in odkrito kriminalnega) kapitalizma najbolj konkretno in boleče občutijo zaposleni in nezaposleni prodajalci delovne sile, pa tudi tisti, ki jih šele dresirajo za to nevhvalno vlogo, in oni, ki so svoje že odslužili in upokojeni čakajo na odrešilno smrt. Posplošena in zaostrena konkurenca na denarnih in blagovnih trgih – oziroma med podjetji, znotraj korporacij (za stopnjo donosa na naložbe med njenimi različnimi dejavnostmi) in med nacionalnimi državami (*competition states*) – se namreč v zloglasni zadnji instanci zgrne v delovni proces, v sfero produkcije, ki je edino mesto, kjer je mogoče vsaj začasno pridobiti prednost pred tekmeci. Ta neusmiljeni boj za dobičkonosnost zaznamujeta dve tendenci, in sicer »hitenje proti dnu« (v smislu krčenja plač in slabšanja delovnih pogojev) in »dirka proti vrhu« produktivnosti. Bryan in Rafferty (2013: 200) ugotavljata, da mora delovna sila, ki ne zmore zagotoviti vrhunske, svetovno konkurenčne stopnje produktivnosti, ta primanjkljaj nadomestiti z daljšim delovnim urnikom in nižjimi plačami. Strukturno krepko oslavljen položaj delavskega razreda je še dodatno poslabšan zaradi obstoja rezervne armade brezposelnih in medsebojnega konkuriranja za redka delovna mesta. Delavci so zato prisiljeni, da nenehno popuščajo zahtevam kapitala, npr. v zvezi s fleksibilnostjo zaposlovanja in odpuščanja, krčenjem socialne države in storilnostnimi pritiski. Vse te koncesije jih potiskajo še globlje v konkurenčno zavezništvo

<sup>28</sup> Izjavi bankirjev sta povzeti po Galeano (2011: 118).

<sup>29</sup> Doyle (2013: 154) poudarja, da je že Napoleon izpostavil materialne in simbolne »igračke« (*playthings*) kot najboljši pripomoček za vladanje ljudem. V postmodernem kapitalizmu igra vlogo tolažilnih nagrad za poražence v razredni vojni *cheap luxury*, pravzaprav *trash*, kajti oznaka »ceneno razkošje« je oksimoron. Gre za blago, ki je še dosegljivo za kupno moč potrošniških množic – najpogostejše zaradi zverinskega izkoriščanja bolj ali manj brezpravne delovne sile, ki je prisiljena, da za blagor svojih bolj privilegiranih proletarskih kolegov gara za minimalne mezde v neznosnih razmerah – in ki razvedri posameznika z občutkom nekakšnega sprevrženega dostojanstva, ker ga vsaj iluzorno približa resničnemu blišču, ki obdaja zmagovite uspešneže na vrhu statusne piramide. Poleg tega mu ponudi priložnost, da se zamoti, odžene dolgčas, pozabi na vsakdanje stiske, prezre lastno duhovno bedo, zapolni eksistencialno praznino ali občuti veselje ob nakupu nečesa, kar ni ravno krvavo potrebno, je pa morda koristno za ublažitev ranjenega samospoštovanja ali krpanje vsečne samopodobe. Za nameček lahko sodobni plebejci delegatsko uresničujejo svoje prevrele sanje z zvedavim opazovanjem medijskih podob, v katerih se *non stop* zrcalijo prigode in nezgode aristokratskih dinosavrov ter skrbno izbrani utrinki iz življenja (»lika in dela«) najbolj popularnih bogatašev, namreč športnih, glasbenih, filmskih, manekenskih in televizijskih zvezd, simpatičnih ambasa-

dorjev kapitalističnega pohlepa in kanibalizma. Na pomembnost tovrstnega nadzorovanja »izkoriščanih, zatiranih, ponižanih in razžaljenih« je sicer že leta 1936 opozoril tudi Orwell (v delu *Pot v Wigan*): »Povsem verjetno je, da so ocvrte ribe s krompirčkom, nogavice iz umetne svile, losos v konzervah, pocenjena čokolada /.../ kino, radio, močan čaj in nogometne stave vsi skupaj odvrgli revolucijo« (v Renko 2013: 70). O, in če k temu prištejemo še avtomobile (*holy motors*), televizorje, osebne računalnike, medmrežje, prenosne telefone, *Facebook*, *Twitter*, bleščave trgovinske katedrale, *fast food*, Ligo prvakov, *reality shows*, prikaze baročnih oblin Kim Kardashian, dnevno sveže pornografske vsebine ... Le kdo je toliko izbirljen ali nor, da bi si želel pobegniti iz te obljudljene dežele?

<sup>30</sup> Za natančnejši in obsežnejši prikaz transnacionalnega (politično-ekonomskega) kazenskega »prava« glej Bauman (2002: 233–242).



s posameznim kapitalističnim podjetjem<sup>31</sup> ali nacionalnim gospodarstvom, po drugi strani pa razkrajajo delavsko solidarnost in enotnost, ki je pogoj *sine qua non* za njihovo preobrazbo v razred »za sebe«.<sup>32</sup>

Negotovost in ranljivost sta v bistvu stalni, celo neizkorenljivi spremljevalki človekovega položaja v svetu<sup>33</sup> (to pa velja tudi za strah in tesnobo, ki sta z njima nerazvezljivo povezana). V kapitalističnem sistemu je prav muhavost trga (»svobodna« konkurenca med zasebnimi, medsebojno ločenimi producenti) tisti dejavnik (generator tveganj), ki nenehno postavlja pod vprašaj posameznikovo eksistenčno varnost ter grozi s statusno degradacijo, ponižanjem, obrobnostjo ali izključenostjo. Skrbstvena država, ki je pred neoliberalno restavracijo »zdravih« temeljev kapitalističnega gospodarstva črpala svojo legitimnost z zmanjševanjem bojazni pred nepredvidljivimi ali »slepimi« tržnimi silami, je v postmodernem času vse bolj porazana in shirana. Njena zaščitniška vloga je zožena, »racionalizirana« in ciljno usmerjena na skopuško odmerjen segment nezaposljivih ljudi. Bauman (2013: 43–44) ocenjuje, da postaja posameznikova nezmožnost sodelovati v tržni igri čedalje bolj kriminalizirana ali vsaj potencialno kriminalna oziroma prekvalificirana iz objekta socialne oskrbe v vprašanje reda in zakonitosti. Z drugimi besedami: medtem ko se mora z ekonomsko negotovostjo, nasiljem in iracionalnimi sistemskimi protislovji po novem soočati vsak sam (kakor pač zna in zmore

ter glede na lastne človeške, socialne, simbolne ali kulturne resurse), se država, ki sicer prizadevno deregulira dobičkonosne dejavnosti, po novem predstavlja predvsem kot varuhinja navadnih, malih in kronično prezaposlenih ljudi pred konvencionalnimi kriminalci, vsiljivimi berači, mladostniškimi tolpmi, antisocialnimi reveži, vandali, navijaškimi huligani, nezaželenimi tujci (ki se trdovratno upirajo asimilaciji), ilegalnimi priseljenci in islamskimi teroristi. Tovrstne kategorije prebivalstva so seveda že tradicionalno najprimernejše za nehvaležno vlogo grešnega kozla, zoper katerega je mogoče dokaj varno ali vsaj nekaznovano preusmerjati strahove, agresijo, zamere in sovražstvo. A celo na tem ozko odmerjenem področju zagotavljanja varnosti (fizične integritete in osebnega premoženja)<sup>34</sup> je postmoderna država relativno neučinkovita, kar je sicer mogoče zlahka uvideti že iz skokovitega povečevanja samovarovalnih ukrepov in ekspanzije situacijsko usmerjenega preprečevanja kriminalnih viktimizacij v zasebni režiji. Pomislimo zgolj na množenje zasebnih varnostnikov, fizičnih ovir (ograj in zidov kot jasno označenih mej med nevarno zunanostjo in spokojno notranostjo), nadzornih kamer (in drugih vedno novih in še bolj izpopolnjenih visokotehnoloških naprav, ki naj bi kupcu ali uporabniku pričarale tako zelo zaželeni duševni mir), zaklepanj med zidove utrjenega družinskega doma ali samotarskega brloga in prostovoljno segregiranih ali izključenih skupnosti (*gated communities*). Toda, kot je videti, je končni učinek tega obsesivnega ukvarjanja z varnostjo precej paradoksen: mučno občutje negotovosti in ranljivosti (ter z njim zlepljeni s tesnobo prepojeni strahovi) se v glavnem ne zmanjšuje, ampak se celo stopnjuje, vključno s »pojemojajočim ali utišanim moralnim glasom« (Bauman, 2013: 55).

### 3 Sklepne pripombe o globalizaciji in nasilju

Beseda »globalizacija« je zvezdniško zasijala v devetdesetih letih,<sup>35</sup> po spektakularnem padcu berlinskega zidu,

<sup>31</sup> Za natančnejšo osvetlitev premika od stalne k priložnostni zaposlitvi (oziroma prelaganju tveganj in stroškov na »samostojne« podjetnike, samozaposlene, pogodbene izvajalce in druge »dinarje«) glej Bryan in Rafferty (2013: xvii–xxi). Avtorja opozarjata, da se je v Veliki Britaniji najbolj razširila pogodba o zaposlitvi za »nič ur«, v kateri je določeno, da delavcu v zameno za majhno plačilo delo ni zajamčeno, mora pa priti na delovno mesto, kadar se to od njega zahteva: »To je opcijaska pogodba, ki po obliki ni nič drugačna od naftne ali obrestne opcije in daje delodajalcu pravico, ne pa tudi obveznosti zagotavljanja dela.«

<sup>32</sup> Za podrobnejšo analizo razmerij med konkurenco, državo in razrednim bojem glej Bembič (2013: 269–278).

<sup>33</sup> Negotovost je rezultanta (»dvozlavi zmaj«) dveh dejavnikov. Prvi je nevednost, tj. razkorak med tem, kar pričakujemo, upamo ali želimo, da bi se pripetilo, in tem, kar se dejansko zgodi. Drugi je nemoč, tj. razkorak med tem, kar smo zmožni ali sposobni doseči glede na naše znanje, izkušnje, veščine ali druge resurse, in tem, kar bi morali ali hoteli doseči. Bauman (2013: 73–79) ugotavlja, da si je moderna družba prizadevala premagati ali vsaj radikalno zmanjšati večno človeško negotovost (vselej strašljivo naravno in socialno zlo, ki izvira iz delovanja nepredvidljivih sil) predvsem s pomočjo znanosti (vere v razum) in tehnologije, ki povečuje učinkovitost delovanja. Zaželeni rezultat naj bi bil tale: formatiranje narave in družbe po meri človekovih potreb, želja, zahtev in idealov, tj. vzpostavitev reda, zakonitosti, blaginje in sreče (= raja na zemlji), ki ne bo več odvisna zgolj od igralniško pojmovane »sreče« (oziroma Fortune, boginje naključja). V ta ambiciozni (utopični?) projekt se je vključila tudi znanstvena kriminologija.

<sup>34</sup> Bauman (2013: 44) poudarja, da se mora postmoderna država še posebej potruditi, da upraviči svoje ukvarjanje z varnostnimi tveganji, ki dejansko ali dozdevno izvirajo iz neekonomskih virov ranljivosti in negotovosti, in da prikaže te ukrepe kot ustrezno alternativo za opustitev zmanjševanja strahov, ki se napajajo iz ekonomskih groženj posameznikovi materialni eksistenci in položaju na družbeni lestvici: »V nasprotju s primeri s trga izhajajočih groženj preživetju in blaginji mora država resnost in obseg groženj osebni varnosti predstaviti v kar najbolj temačnih odtenukih, da lahko neuresničene pričakovane groženje ali predvidene nesreče in muk (pravzaprav vsega, kar ni napovedana katastrofa) potem z navdušenjem pozdravi kot veliko zmago upravnega razuma nad sovražno usodo: rezultat hvalevredne opreznosti, skrbi in dobre volje državnih organov.«

<sup>35</sup> Galimberti (2011: 397) ocenjuje, da je »globalizacija« poglobljena ideja postmoderne časa, podobno kot »usoda« v antični Grčiji, »Bog« v srednjem veku, »človek« v obdobju humanizma in

imploziji sovjetskega imperija in bliskovitem propadu »realnega socializma« (s čimer se je klavrno zaključila »evropska državljanska vojna«, katere začetek je najprimerneje locirati v zloglasno leto 1914<sup>36</sup>). Tedaj se je namreč še okrepilo prepričanje, da je kapitalizem (suhoparno zgoščen v formuli »liberalna demokracija in tržna ekonomija«) dokončno zmagal (in celo ostal »brez alternative«, tako da je »zgodovine konec«). Vseeno kaže prisluhniti Wallersteinu (2004: 49), ki opozarja, da procesi, na katere se nanaša ta – po njegovem mnenju precej zavajajoča<sup>37</sup> – oznaka, obstajajo že kakšnih petsto let, vse od rojstva kapitalističnega svetovnega sistema, ki je sicer že imanentno (zaradi potrebe po realizaciji presežne vrednosti v obliki denarja in njene nadaljnje kapitalizacije ali ponovnega dobičkonosnega investiranja) usmerjen v ekstenzivno in intenzivno ekspanzijo, v nenasitno ponotranjanje svoje nekapitalistične zunanosti in vampirsko ali misijonarsko ustvarjanje sveta in ljudi po lastni podobi.<sup>38</sup> To, kar se nezadržno globalizira od sedemdesetih let dvajsetega stoletja dalje – na krilih komunikacijske in informacijske tehnologije, po(d)cenjenega transporta,<sup>39</sup> finančne deregulacije, odpiranja nacionalnih

ekonomij za tuje naložbe in prevzeme ter uvoženo blago, integracije trgov, zaostrene konkurence, visokoletečih špekulacij in kopičenja dolgov –, pa je neoliberalna različica kapitalizma, ki je pravzaprav odziv vladajočih na krizo, v katero je tedaj zabredla kapitalistična ekonomija, in sicer zaradi zasičenosti svetovnih trgov (posledice okrevanja in razmaha zahodnoevropske in japonske produkcije), upadanja donosnosti številnih osrednjih industrijskih panog,<sup>40</sup> povečanja cen surovin, upočasnjene rasti produktivnosti, delavskih vstaj in nasploh precej okrepljene moči proletariata (ki se je pokazala tudi v pravcati mezdni eksploziji)<sup>41</sup> ter vznika novih uporniških družbenih gibanj. Zagovorniki neoliberalne globalizacije so trdili (in nekateri so o tem celo še vedno sveto prepričani), da bodo svobodna trgovina,<sup>42</sup> sproščeno ali nenadzorovano

»razum« v perspektivi razsvetljenstva. Meni, da je globalizacija pravzaprav propad specifično modernega projekta univerzalizacije človekovih pravic, svobode, kulture in demokracije: »Globalizacija je v resnici samo stvar gospodarstva, tehnike, trga, turizma, informacij. Njena širitev je nepovratna, medtem ko kaže, da bodo univerzalne vrednote odmrle.«

<sup>36</sup> Za podrobnejši prikaz razvoja »evropske državljanske vojne« (Isaac Deutscher) glej Canfora (2006: 215–247).

<sup>37</sup> Wallerstein (2004: 49) poudarja, da teorije o globalizaciji (ki naj bi povzročila zaton suverenosti nacionalnih držav in neubranljivo prevlado tržnih zakonitosti) hudo narobe pojasnjujejo sedanjo realnost. Po njegovem mnenju je zgodovinska kriza, v katero smo zabredli, obdobje transformacije, in to ne le tranzicije kulturno zaostalih ali ekonomsko nerazvitih držav, ki bi se morale čim prej prilagoditi »duhu globalizacije«, ampak preobrazbe svetovnega kapitalističnega sistema v »nekaj drugega« (in ne nujno boljšega). Skratka: živimo v vse bolj kaotičnem času, v katerem se določa (za zdaj resda še precej negotova) prihodnost človeštva, ki pa še zdaleč ni ena sama, vnaprej dana in brez alternative.

<sup>38</sup> Za podrobnejšo analizo inherentne potrebe kapitala po nenehni ekspanziji sfere, ki jo kontrolira, oziroma njegove težnje, da postane edina in torej totalitarna svetovna oblast, glej Negri in Hardt (2003: 187–193).

<sup>39</sup> Mencinger (2013: 156–157) opozarja na bizarno »racionalnost« povečane mobilnosti kapitalističnega blaga: »Tovornjak, ki je pred leti zgorel v predoru pod Mont Blancom, je v Italijo prevažal margarino, ki so jo v Belgiji izdelali iz italijanskih sončnic. Iz Italije v Nemčijo prevažajo mleko, ki ga tamkaj predelajo v jogurt, tega prepeljejo v Brindisi, od koder potuje v Grčijo, kjer iz njega naredijo 'grško' feto, ki jo prodajajo v Nemčiji. S kmetij severne Nemčije naj bi na Sicilijo vozili umazan krompir, ga tam oprali in prepeljali nazaj. Česen in navadno kredo za pisanje dobimo s Kitajskega, od tam naj bi prišli tudi kamniti robniki, ki so jih med slovenskim predsedovanjem Evropski uniji uporabili za urejanje cest v okolici Brda.«

<sup>40</sup> Wallerstein (2004: 54–56) poudarja, da je bistvena značilnost vsake stagnacije (recesije ali depresije) svetovne kapitalistične ekonomije kriza profitabilnosti: dobički iz produkcije se precej zmanjšajo v primerjavi z ravno, ki so jo dosegali v prejšnjem obdobju. In prav to se je zgodilo v sedemdesetih letih. Po drugi strani pa so bile tudi reakcije na krizo dokaj predvidljive: (a) kapitalisti so začeli v večji meri iskati dobiček v finančni sferi (zaradi česar so se špekulacije izredno razbohotile); (b) produkcija se je v velikem obsegu preselila na območja s cenejšo in ubogljivejšo delovno silo; (c) povsod po svetu se je zelo povečala brezposelnost, čeprav še zdaleč ne povsod enako (in to predvsem zaradi naporov vlad, da bi ta problem »izvozile« v druge države); (č) agresivni neoliberalizem si je prizadeval preusmeriti redistribucijo državne blaginje k (naj)premožnejšim razredom. Wallerstein (2004: 68) pa izpostavi še en pomemben vidik – četudi bedno neuspešen, kot je pokazala zadnja finančna kriza – izstopanja iz globalne stagnacije kapitalističnega gospodarstva: »Od leta 1970 je svetovna ekonomija doživela tri dolžniške cikle, ki so bili poskus, da bi ohranili porabniško moč svetovnega sistema: posojila iz naftnega denarja tretjemu svetu in socialističnim državam, posojila, ki jih je najela vlada ZDA, in posojila, ki so jih najele velike korporacije. Vsak naval najemanja posojil je na nekaterih področjih umetno dvignil cene nad tržno vrednost. Vsak je povzročil velike težave z odplačili, ki so jih reševali z raznimi psevdobankroti.«

<sup>41</sup> Za poglobljeno analizo krize in razpada povojnega keynesovskega projekta glej Bembič (2012: 40–61).

<sup>42</sup> Mencinger (2013: 157) se sprašuje, kakšno korist ima od svobodne trgovine afriški kmet, čigar najpomembnejše produkcijsko sredstvo je leseni plug, ki ga vleče bivol. Kako naj (celo na vaškem trgu) konkurira darežljivo subvencioniranim izdelkom, ki so uvoženi iz »severnih« držav? Nikakor. Pridelka, ki mu je omogočal preživetje in zagotavljal dostojanstvo, ne more prodati. Alternativne izbire pa niso nič kaj mikavne: »Naj se prilagodi zahtevam trga in prideluje 'banane, riž ali sladkor', naj zemljo proda in se zaposli v multinacionalki, ki prideluje monokulture? Tam ga zaradi uporabe tehnologije ne potrebujejo. Preostaja mu životarjenje na obrobju velemest; svobodna trgovina mu ni vzela le dela in zemlje, vzela mu je človeško dostojanstvo. Morda se bo podal na tvegano pot v Evropo, kjer bo, če bo imel srečo, na črno pobiral jagode in obiral breskve. Globalizacija, ki naj bi izkoreninila revščino, jo tudi povzroča. Po desetletjih globalizacije in rasti svetovne trgovine polovica prebivalstva sveta živi z manj kot evrom dnevno.«

pretakanje kapitala, višja racionalnost dereguliranih tržnih zakonitosti, mobilizacija podjetniške energije, privatizacija javnega sektorja in fleksibilizacija trga delovne sile prej ali slej (vsekakor pa že relativno kmalu) pričarale poenoteni svet (nerazbrazdan z državnimi mejami in administrativnimi ovirami), ki bo vse »deležnike« obdaril s povečano gmotno blaginjo, spektakularno gospodarsko rastjo ter družbenim napredkom. Milo zveneče obljube se niso izpolnile, če seveda uvidevno odmislimo manjšino sanjsko premožnih globalizacijskih (in v tukajšnjem kontekstu tranzicijskih) zmagovalcev. Nacionalne države se utapljajo v suverenem dolgu. Stopnje brezposelnosti so rekordne, če jih primerjamo z »zlatim« povojnim obdobjem reguliranega (»socialnega«) kapitalizma. Škarje med bogataši in reveži so se dramatično razprle. Delna privatizacija javnega sektorja (institucij družbene reprodukcije) je močno okrnila dostopnost in kakovost tovrstnih storitev. Finančni in storilnostni pritiski na zaposlene so se zaostri. Stroški reprodukcije delovne sile se vse bolj individualizirajo in financirajo. Strukturno prilagajanje, ki so ga nerazvitim in zadolženim državam vsilili aparati kapitalistične internacionale, je osiromašilo velik del prebivalstva ter uničilo številne male proizvajalce, kmetovalce in ribiče, mnoge poprej samozadostne ekonomije pa je spremenilo v uvoznice (javno subvencionirane) severne hrane, odvdisnice od oderuških posojil in prosilke za humanitarno pomoč. V kriminološki perspektivi se prevladujoč družbenoekonomski položaj mahoma zaiskri kot zelo kriminogen in torej tudi kot viktimogen, še zlasti v strupenem kulturnem ozračju, ki ga tvorijo medijsko neprenehoma oglaševan kult bogastva (kot nakopičene zasebne lastnine), bahavega razkazovanja pozicijskih (statusnih in simbolno obteženih) potrošniških dobrin, agresivne, kronično »anomične« ali moralno nedisciplinirane<sup>44</sup> tekmovalnosti in solipsističnega, bolj ali manj ciničnega individualizma.

Sleparska sporočila ekonomske propagande (npr. vsiljivo oglaševanje potrošniškega blaga, vabljuje podobe dobrega življenja medijskih vzornikov in vrtoglavi zaslužki »samoustvarjenih« zvezdniških uspešnežev) ne delujejo le kot kolek-

tivni atraktorji pregretih (a za večino nerealnih) želja in upov – oziroma kot »obsesivni refreni« (Berardi, 2013), globoko zasidrani v družbenem imaginariju –, temveč tudi kot nespodobno povabilo h kriminalu, na katerega pa se ne odzivajo le ambiciozneži iz (naj)nižjih plasti statusne piramide, ampak tudi milijonarji na čakanju iz uglednega »drugega nadstropja« in celo srečneži, ki so se že udobno ugnezdili na vrhu (nedosegljivi vzorniki malih lopovov, goljufov, bančnih roparjev,<sup>45</sup> nasilnežev in vandalov). No, za vsakogar, ki je že bežno spremljal tukajšnjo tranzicijsko krajo stoletja – denacionalizacijo, privatizacijo, zlorabljanje funkcij (in zaupanja),<sup>46</sup> korupcijo, izčrpavanje podjetij (in kajpak delavcev), utaje davkov in druge oblike nepopustljivega plenjenja skupnega ali javnega premoženja –, je to gotovo kristalno jasno. In še več, dovolj očitno je tudi dejstvo, da globalizacijski procesi v marsičem spodbujajo, omogočajo in olajšujejo kriminalno pridobitništvo<sup>47</sup> (če ne drugače pa že zgolj tako, da močno otežujejo državni nadzor in kazenski pregon storilcev in njihovih preštevilnih pomagačev). Toda globalizacija ni problematična zgolj zaradi svojih raznovrstnih krimino- in viktimogenih reperkusij, marveč tudi zato, ker je že kot taka nerazvezljivo povezana z nasiljem, ki je bodisi bolj ali manj elegantno (izraz neizprosne pravno-ekonomske »logike«) bodisi skrajno surovo, npr. mučenje, pobijanje, »inteligentno« bombardiranje ali nasploh vojaško-policijska kolonizacija divjih, za zahodno modernost nezadostno dovezetnih prostorov. A žal to ni nič novega pod (zdaj že postmodernim) soncem. Geneza svetovnega kapitalističnega gospodarstva je že od začetka usodno zaznamovana z zavojevanjem, pokoli, genocidi, podjarmljenjem domačinov na osvojenih in prilaščenih ozemljih, s suženjstvom, dolžniško tlako, ropanjem,<sup>48</sup> plenjenjem, prisilno neenako menjavo med

<sup>43</sup> Za prikaz telesnemu in duševnemu zdravju škodljivih posledic prisilnega in prostovoljnega »neostahanovstva« (Philippe Askenazy) glej Cohen (2011: 6–13); Berardi (2013: 108–114). Cohen ugotavlja, da se število telesnih in duševnih motenj – zaradi pretiranih delovnih obremenitev in protislovnih zahtev po »najboljši storitvi v najkrajšem času« – povečuje. To velja tudi za število »nesreč« pri delu, ki izvirajo iz telesne utrujenosti in psihičnih naporov. Berardi (2013) opozarja, da je postal »panično-depresivni sindrom« osrednji psihopatološki fenomen hiperkompetitivne ekonomije, podklete ne ekstenzivno uporabo legalnih in ilegalnih psihotropnih substanc, zlasti antidepresivov in psihostimulantov.

<sup>44</sup> Za podrobno analizo akutne in kronične »anomije« v kapitalistični družbi ter spremljajoče »moralne revščine« glej Durkheim (2006: 207–219).

<sup>45</sup> Za primerjavo škode, ki jo v ZDA povzročijo »navadni« (amaterski in profesionalni) bančni roparji, in škodo, ki jo imajo na vesti lastniki in upravljalci zasebnih bank (prevaranti najvišjega ranga), glej Friedrichs (2014: 24–28).

<sup>46</sup> Za natančen prikaz in kritičen komentar raznolikih zlorab položaja in zaupanja pri gospodarski dejavnosti glej Keršmanc (2014: 243–307). Za analizo korupcije kot grožnje slovenski »državi« glej Dobovšek in Škrbec (2012: 54–58).

<sup>47</sup> To vsekakor velja za korupcijo (prim. Rus, 2013: 89). Podkupovanje politikov in uradnikov je običajno ukrep *sine qua non* za sklepanje donosnih poslov, zlasti pri prodaji orožja, kupovanju podcenjenega državnega premoženja in pridobivanju mamljivih javnih naročil ali koncesij. Mencinger (2013: 158) poudarja, da prevarantskih »finančnih produktov«, ki so nastali na severnoameriškem nepremičninskem trgu, ni bilo mogoče prodati v ZDA, po zaslugi globalizacije pa so našli kupce drugje.

<sup>48</sup> Medtem ko so Inki in Azteki izdelovali iz zlata dragoceno okrasje (in tako povečali njegovo uporabno vrednost), so propadli (pravzaprav zvečine zadolženi) španski hidalgi – morilski in roparski »gostujoči delavci« na osvojenem ozemlju – videli v tej mitični kovini zgolj menjalno sredstvo (denar): »Pizzaro, nepismeni klavec Indijancev, prisili inkovskega cesarja, da mu sobo do vrha napolni

kolonijami in panevropskimi metropolami, volčjim izžemanjem industrijskega proletariata, kazenskopravno represijo in slednjič še z epohalnimi (množičnimi in totalnimi) vojnami med tekmujočimi buržoazijami. Zgolj za skromno ilustracijo: ko se je Kolumb izkrcal v Novem svetu, je zaprepaščen opazil, da so komaj trije njegovi mornarji pognali v beg veliko množico domorodcev, ki so bili neoboroženi, goli in brez pravega bojnega duha, tako da ni presenetljivo, da se je že šestnajst let po odkritju Amerike število tamkajšnjega prebivalstva zmanjšalo s sedemnajst milijonov na dobrih šestnajst tisoč.<sup>49</sup>

Nasilje kapitalistične globalizacije so vseskozi spremljali (pogosto kazenskopravno ali vojaško sankcionirani) upori podrejenih, zatiranih in izkoriščanih. Tako je tudi v postmoderni. Toda protesti so bili doslej največkrat neuspešni (ni se jim npr. posrečilo premagati agresije finančnega in drugega kapitala ter posledične privatizacije javnega dobrega in osiromašanja družbenega življenja). Zdi se, kot da bi se tiha večina strpno sprijaznila s kriminalom mogočnejšev in strukturnim nasiljem (stališče, da tako in tako »ni alternative«, gotovo precej olajša to na videz popolnoma racionalno konformistično

držo). Protikapitalistična levica je premagana ali še vedno zgolj obrobna (če odmislimo Podemos v Španiji in grško Sirizo, ki je doslej še posebej nadležno prebujala strah in trepet v sicer hladnih srcih stebrov evropske politike in upniških izterjevalcev). Po drugi strani pa je treba upoštevati, da postaja tudi državna represija zoper protestnike vse bolj surova, zastrašujoča za vsakogar,<sup>50</sup> ki visoko (ali najbolj) ceni lastno zdravje in ki ga ne pritegne več Prešernova misel, da je manj strašna noč v krilu črne zemlje, kot so pod svetlim soncem suženjski dnevi. Saj: smrt nepreklicno konča kakršnokoli že življenje, ni pa ovira za kakršnokoli že življenje. In biti je bolje, kakor ne biti, ali kaj? Morda, a bolj kot oklepanje obstoječega življenja (in ustvarjanje novega) preseneča aktivna in pasivna podpora kapitalizmu,<sup>51</sup> v katerem je zasidrano, in to celo tedaj, ko se dobro ve ali vsaj mučno sluti, da je substanca tega krivičnega, uničujočega in krvoločnega oblastnega sistema stkana primarno iz nasilja, sleparstva,<sup>52</sup> hazardiranja, (mezdnega in dolžniškega) suženjstva, pljenja in neumnih, a škodljivih pravih fikcij,<sup>53</sup> ki maskirajo njegovo nelegitimnost.

z zlatom. Vendar konkvistadorji Indijance tudi podjarmijo in jih izkoriščajo kot peone na svojih haciendah. Precej bolj prebrisani in seveda ekonomsko uspešnejši so njihovi severnoameriški sosede. Ti namreč svoje Indijance preprosto iztrebijo ali zaprejo v rezervate ter si prilastijo njihovo zemljo in njena neizmerna naravna bogastva. Ekonomska moč današnjih ZDA ne temelji na podjarmljanju, temveč na genocidu« (Makarovič, 2013: 24–25). V tej luči ne preseneča opis dosežkov buržoazne Evrope pri formiranju globalne kapitalistične ekonomije, ki ga ponudi Césaire (2009: 53): »Spodkopala je civilizacije, razdejala dežele, pogubila nacionalnosti, izruvala 'kulturo različnosti'. Nič več okopov. Nič več obzidij. Prišla je ura barbara. Modernega barbara. Prišla je ura Amerike. Čas nasilja, nezmernosti, razsipnosti, prekupčevanja, sleparjenja, črednega nagona, neumnosti, vulgarnosti, nereda.«

<sup>49</sup> Povzeto po Galimberti (2011: 382–383). Italijanski filozof v zvezi s tem opozarja na tale paradoks: ko je Kolumb ob zori 12. oktobra 1492 srečal prve staroselce na karibskem otočku, se je zgodilo to, da je človek trčil ob samega sebe, a se v »drugem«, komaj kaj drugačnem od njega, ni prepoznal, in to, *nota bene*, v času, ko je evropska renesansa slavila ponovno odkritje antične *humanitas*. Bizarno, zahodni človek je v primitivnem »divjaku« videl primarno sužnja (delovno živinč), zlato (najprej rumeno in pozneje še črno) ali pač žival, ki je primerna le za zakol. Galimberti (2011: 384) poudarja, da ne tedaj ne zdaj ni (bilo) jasno, kako izkoristiti možnosti za človekovo rast, ki se skrivajo v soočenju z drugačnostjo: »Prednost ima uničenje ali integracija drugačnega po zgledu ene same kulture, tiste zahodne, ki je izgubila zmožnost ločevanja med delom in celoto in še vedno razmišlja o sebi kot o totalnosti.« Galeano (2011: 34) potemtakem utemeljeno pripominja, da je postal rasizem šele z renesanso in osvojitvijo Amerike režim moralne odveze za evropsko pogoltnost: »Mednarodno pravo se je rodilo, da bi zakonsko upravičilo zavojevanje in plenjenje, rasizem pa je dal prepustnico vojaškim grozotam in zagotavljal alibije neusmiljenemu izkoriščanju podjarmljenih ljudi in dežel.«

<sup>50</sup> Berardi (2013: 13) ocenjuje, da je lastno preživetje edini preostali projekt skorumpirane in nasilne državne oblasti, saj je politiko nadomestilo vladanje finančnih in tehničnih avtomatizmov: »To bi morali razumeti julija 2001 v Genovi: nasilje italijanske države je bilo napoved, ki se je v toku desetletja ničkolikokrat potrdila. Politična vlada ubija, ker ne opravlja druge funkcije. Oglejmo si dve podobi. Tienanmen, 1989, mlad moški z dvignjenimi rokami hodi proti tanku. Tank se ustavi. Ismailija, 2013, mlad moški z dvignjenimi rokami hodi proti tanku. Traja le hip, da tankist pomeri, ustreli in pokosi mladeniča. Nikogar več ne gane junaška gesta: ne tankista, ki je plačan za ubijanje, ne javnega mnjenja, ki se ukvarja z drugimi rečmi. Zgolj tisti, ki je pripravljen umreti, se sooča z nasiljem ubijalskega režima, ki vlada v vseh deželah sveta, tako da je vstajniško delovanje postalo samomorilsko. In samomor je v vse večji meri politično dejanje *par excellence*, kajti ne biti je mnogo bolje kot biti v svetu, ki prihaja.«

<sup>51</sup> Graeber (2014: 569) povezuje paradokso nezmožnost zamišljanja alternativ s tem, da smo v zadnjih treh desetletjih priče formiranju neznanskega represivnega (vojaškega, policijskega in obveščevalnega) in propagandnega aparata, katerega pglavitni namen je ustvarjati ozračje strahu, beževnega (ali šovinističnega) konformizma in golega obupa.

<sup>52</sup> Pomislimo zgolj na magično ali čarovniško zmožnost modernega bančništva, da ustvarja denar iz nič, namreč tako, da odobrava obrestovana posojila, ki presegajo gotovinske rezerve (skratka: posoja več, kot premore). Za natančno analizo brezosebnega kreditnega denarja glej Graeber (2014: 502–515).

<sup>53</sup> Za podrobnejši prikaz glej Supiot (2013: 43–51).



## Literatura

1. Bašič Hrvatin, S. (2013). Drznost, drznost, še in še drznost. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(254), 72–83.
2. Bauman, Z. (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / \*cf.
3. Bauman, Z. (2013). *Kolateralna škoda*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
4. Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
5. Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia.
6. Bembič, B. (2013). Problemi denarja in konkurence v kapitalizmu z derivati: spremna beseda. V D. Bryan, M. Rafferty, *Kapitalizem z derivati* (str. 247–278). Ljubljana: Sophia.
7. Berardi, F. (2013). *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.
8. Božič, K. (10. 1. 2015). Intervju: Darrell M. West. *Dnevnik (Objektiv)*, str. 8–10.
9. Bryan, D. in Rafferty, M. (2013). *Kapitalizem z derivati: politična ekonomija finančnih derivatov, kapitala in razrednih odnosov*. Ljubljana: Sophia.
10. Canfora, L. (2006). *Demokracija: zgodovina neke ideologije*. Ljubljana: Založba / \*cf.
11. Carchedi, G. (2001). *For another Europe: A class analysis of European economic integration*. London: Verso.
12. Césaire, A. (2009). *Razprava o kolonializmu*. Ljubljana: Založba / \*cf.
13. Chomsky, N. (2005). *Prevlada ali preživetje*. Ljubljana: Sanje.
14. Cohen, D. (2011). *Tri predavanja o postindustrijski družbi*. Ljubljana: Sophia.
15. Dobovšek, B. in Škrbec, J. (2012). Korupcija, grožnja slovenski (pravni) državi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(1), 50–59.
16. Doyle, W. (2013). *France and the age of revolution*. London: I. B. Tauris.
17. Durkheim, E. (2006). *Suicide*. London: Routledge.
18. Friedrichs, D. O. (2014). Kapitalističke banke kao kriminalni preduzetnici – slučaj Vol Strita. *Crimen*, 5(1), 18–34.
19. Galeano, E. (2011). *Narobe: šola narobe sveta*. Ljubljana: Sanje.
20. Galimberti, U. (2011). *Miti našega časa*. Ljubljana: Modrijan.
21. Graeber, D. (2014). *Dolg: prvih 5000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba / \*cf.
22. Henry, J. (2014). Borec proti davčnim oazam (intervju je opravil B. Mekina). *Mladina*, (12), 42–44.
23. Horvat, S. (2014). Zakaj Piketty ni dovolj radikalen. *Mladina*, (48), 42–44.
24. Keršmanc, C. (2014). *Preslepitve na meji in onkraj pregona*. Ljubljana: Založba GV.
25. Kogej, R. (2014). T. Piketty in socialistična strategija. *Alternative (posebna številka revije Mladina)*, (zima 2014/2015), 98–102.
26. Korsika, A. (2013). Socialistična strategija in Evropska unija. *Borec*, 65(698–702), 172–179.
27. Krašovec, P. (2013). Proti čemu se borimo, ko se borimo proti varčevalnim ukrepom? *Borec*, 65(698–702), 13–17.
28. Leskovšek, V. (2013). Socialna država med oblastjo in uporom. *Časopis za kritiko znanosti*, 41(254), 189–197.
29. Makarovič, J. (2013). Za duhovno globalizacijo. V S. Splichal (ur.), *Globalizacija v dobro ali zlo?* (str. 23–35). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
30. Mattick, P. (2013). *Vse po starem: gospodarska kriza in polom kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
31. Mencinger, J. (2013). O globalizaciji z malo skepse. V S. Splichal (ur.), *Globalizacija v dobro ali zlo?* (str. 156–160). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
32. Millet, D. in Toussaint, E. (2014). *AAA: revizija, odpis, drugačna politika*. Ljubljana: Sophia.
33. Negri, A. in Hardt, M. (2003). *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
34. Renko, M. G. (2013). Alternativa je privilegij. *Alternative (posebna izdaja tednika Mladina)*, (zima 2013/14), 68–71.
35. Rus, V. (2013). Globalizacija in kozmopolitizem. V S. Splichal (ur.), *Globalizacija v dobro ali zlo?* (str. 89–99). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
36. Supiot, A. (2013). *Duh Filadelfije: socialna pravičnost proti totalnemu trgu*. Ljubljana: Založba / \*cf.
37. Štefančič, M. (2014). Na pomoč! *Mladina*, (36), 26–28.
38. Vaupotič, V. (7. 11. 2014). Zoprna odkritja o davčnem paradizu. *Dnevnik*, str. 5.
39. Wallerstein, I. (2004). *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba / \*cf.

## **Globalisation of Neo-Liberal Capitalism in the Criminological Perspective**

Zoran Kanduč, Ph.D., Associate Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia. E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

Neo-liberal globalisation has created a situation which is not only a crisis, but a rather catastrophic situation (and imbued with corruption, violence, plunder, intimidation, blackmail and deception). The globalisation has been accompanied by its own sort of war, officially declared on Islamic terrorists, ordinary criminals, and “lazy bon vivants”. In fact, there is another fight going on, the fight between the rich and the poor, between creditors and debtors, between capitalists and workers, and between elites and plebeian masses. Consequently, criminology cannot be occupied solely by studying crime milled by class-biased criminal justice apparatus. It has to also critically confront the totalitarian capitalist system, and its repressive and ideological mechanisms that extend its tormenting agony.

**Keywords:** capital, capitalism, violence, control, the rich, crime

**UDC:** 330.342.14+343.9